

ПРОБЛЕМА ПРЕДМЕТА І ОБ'ЄКТА В МЕТОДОЛОГІЇ ІСТОРІЇ

Галина БЕЗАРОВА

ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет»,
м. Чернівці (Україна),
Bezarova48@mail.ruTHE PROBLEM OF SUBJECT AND OBJECT
IN THE METHODOLOGY OF HISTORY

Galyna BEZAROVA

Higher State Educational Establishment of Ukraine
„Bukovinian State Medical University”, Chernivtsi (Ukraine),
ORCID 0000-0002-1796-6720
RESEARCHERID C-1791-2017

Безарова Г.И. Проблема предмета и объекта в методологии истории. В статье рассматривается познавательная роль предмета и объекта исследования в методологии истории. Обращается внимание на то, что сегодня в исторической науке – это проблема в связи с тем, что собственно в самой исторической дисциплине отсутствует объединенность, а, напротив, она распалась на множество направлений, наблюдается процесс исчезновения целосного представления об историческом развитии, о содержании и характере изменений, которые происходят в современном мире.

Ключевые слова: методология, методология истории, предмет изучения, объект изучения, методы исследования, закономерность, историография.

Вступ. В історичній науці, на відміну від існуючих гуманітарних наук, на сьогодні відсутня єдина методологія. Перше завдання методології історії — встановлення принципів «організації» матеріалу, його об'єктивного добору та осмислення, а основою цих принципів є визначення пізнавальних категорій предмету та об'єкту дослідження. Від предмету дослідження залежить саме розуміння історії як науки, вибір методів дослідження і, як результат, встановлення історичної істини. Будь-якій науці властивий лише свій предмет вивчення, яким і визначається самостійність, унікальність і особливості тієї чи іншої науки, її відмінність від інших систем знань. Але на сьогодні в історичній науці це є проблемою у зв'язку з тим, що сама історична дисципліна не є об'єднаною, а, навпаки, розпалась на безліч різних напрямків. За визнанням британського історика П.Берка, такий «поділ» історії є однією з причин, щоб говорити про наш час як про «час кризи історичної свідомості» чи історичної методології¹. Тому аналіз особливостей предмету та об'єкту історичного дослідження набуває особливого значення і актуальності.

Мета нашого дослідження полягає в необхідності аналізу предмету та об'єкту історії як науки, прослідкувати в історичній ретроспективі особливості формування предмету історії та їх вплив на методологічні принципи та методи дослідження.

Історіографія. Проблема методології історії активно почала обговорюватися у другій половині XIX-XX ст. і стала предметом наукових досліджень, дискусій, інтерпретацій. Під впливом соціокультурних змін у світовій філософії, соціології сформувалося багато парадигм історичного процесу. У XIX ст. концепцію типологізації історичних моделей запропонували О. Конт, М. Вебер, Е. Дюркгейм, К. Маркс, Г. Спенсер, а в XX ст.

цю проблему продовжили розробляти Г. Зиммель, А.Д. Тойнбі, О. Шпенглер, А. Тофлер, Ф. Фукіяма. Видатними теоретиками історії були також Л. Ранке, Й.Г. Дройзен, Г. Г. Гервінус, К. Ясперс. Проблемою пошуків предмету та об'єкту сучасної історії та методів їх дослідження займалася «школа Анналів» в особі Л. Февра, М. Блока, Ф. Броделя та ін. Значний внесок у розвиток методології історії зробили Р. Колінгвуд, Б. Кроче, М. Фуко, Г. Вайт, М.А. Барг, Д. Тош та інші.

Сучасні російські історики зробили суттєвий вклад в загальноісторичну теорію, в центрі якої стоїть людина у всіх її життєвих проявах. А.Я.Гуревич, Б.Г. Могильницький, Н.І. Басовська та інші пропонують синтезувати дані багатьох наук та «антропологізувати» їх. Смоленський Н.І., Лаптева М.П., Могильницький, Б.Г. Дорошенко Н.М. аналізують проблему предмету і об'єкту історії в сучасній світовій методології історії.

Особливо важливими залишаються сьогодні проблеми входження української історіографії у світовий контекст з розумінням того, що необхідно формувати методологічно-світоглядні позиції з метою створення новітньої концепції історії України. Цим питанням відведена значна увага у вітчизняній літературі з історії історичної думки. В українській історіографії з'явилися перші синтетичні праці з методології історичної науки. Так, Л. Зашкільняк систематизовано виклав розвиток історичної теоретичної думки у XIX–XX ст., охарактеризував найновіші історичні теорії і розкрив їх багатоманітність. Проблеми вивчення основних етапів розвитку методології історії та аналіз цивілізаційного підходу до історичного процесу досліджувались у роботах Косминої В.Г. В працях історика Тарана Л. В. акцентується увага на аналізі сучасної української історіографії. Історик

¹ Novi pidhodi do istoriopisannya [New Approaches to History Description], uporyad. Berk P., K., Nika-Tsent, 2010, P. 9.

О. Реснт акцентує увагу на специфічно українських рисах історичного процесу. Національний характер історії України відстоює Г. Касьянов, зазначаючи, що такий характер історії породжений і самою пізнавальною ситуацією, і певними суспільними настроями та переживаннями.

Основна частина. Відповісти на питання, що таке історія і для чого нам потрібні знання з історії набагато складніше, ніж це здається на перший погляд. На ці питання можна відповідати по-різному: можна стверджувати, що вона розвиває інтелект, примушує думати, є важливим елементом інтелекту нації, а можна розуміти, що це питання про те, на яке майбутнє ми здатні, на що саме нас вистачить; щоб гарантувати своє майбутнє, важливо зрозуміти історію, яка є дзеркалом, в якому повторюються помилки. А раптом існує коефіцієнт їх повторення? Як розгледіти ті «граблі», на які людство весь час наступає?

До вивчення минулого нас може спонукати відчуття історичного інтересу. Люди хочуть і, навіть, зобов'язані знати своє минуле у всій його повноті, у всіх деталях. Інтерес до історії – це інтерес до самого себе як частини суспільного цілого. Як писав К. Ясперс, «історія – завжди ясне для людини минуле, сфера засвоєння цього минулого, усвідомлення свого походження, історичний розвиток виступає як обмежене у часі явище, яке виражене у творах, уявленнях, думках, образах на широкій та глибокій основі». Або як зауважував Марк Блок: «незнання минулого неминуче приводить до нерозуміння нинішнього. Але, напевно, даремні намагання зрозуміти минуле, якщо не розумієш нинішнє»². Той факт, що й самі історики дають на ці питання абсолютно різні відповіді, можна припустити, що це відкрите питання, яке неможливо звести до однозначної відповіді. Неможливо далеко просунути в розумінні того, у чому полягає робота історика або оцінити її результат, не зрозумівши спочатку логічних обґрунтувань вивчення історії і, в першу чергу, її предмету³. Поняття «історія» логічно передбачає необхідність розуміння її предмету, а це – завдання методології історії. Методи дослідження не можуть бути довільними, оскільки їх вибір залежить від предмету дослідження, теоретичних концепцій (об'єкт—теорія) і методологічних принципів, які визначають підхід історика до розв'язання обраної проблеми.

Історія – наука гуманітарна, вона вивчає людське суспільство. Предметом вивчення є частина об'єкту і для кожної гуманітарної науки є своя специфічна сфера об'єкту, та сторона суспільства, яка вивчається тією чи іншою наукою. Якщо об'єкт може бути спільним для багатьох наук, то предмет – це те, чим науки відрізняються між собою. Що ж є предметом історії, яка сфера основних інтересів історичної науки? Дуже часто на це питання відповідають – минуле. Але все минуле не може входити у сферу її знань, тому що воно дуже широке. Необхідно «відрізнити поняття об'єкту (як синоніму історичної реальності, яка відійшла у минуле) і предме-

ту як частини об'єкту. Те, що вони не збігаються, лежить у природі власне самого історичного пізнання»⁶. Більшість істориків погоджуються з тим, що предметом історичної науки є життя людського суспільства у всіх його проявах, але, на відміну від інших гуманітарних наук, історія вивчає особливості економічної, соціальної, політичної, культурної та інших сфер життя конкретного суспільства у минулому. Суспільство не можна зрозуміти без вивчення життя людей, тому вивчаючи суспільство, історія вивчає і життя окремих людей.

Історія відрізняється від інших наук дуже складним предметом дослідження, адже найбільш складним у цьому світі є людина і відношення між людьми у минулому. Тому теоретична позиція історика в значній мірі визначається його власним вибором і самостійною творчою розробкою, які залежать від сучасного рівня знань і характеру соціального середовища. Інакше кажучи, сам предмет науки – явище, обумовлене історичним етапом розвитку науки, який з кількісної сторони характеризується накопиченим емпіричним матеріалом, а з якісної – сукупністю і ступенем розробленості теоретичних узагальнень (теорій, гіпотез, концепцій і т. д.) і рівнем розвитку методології. Загальноприйнято, що визначення предмету історії історичне, тобто змінюється у часі. Ці зміни обумовлені розширенням кола вивчення проблем минулого, появою нових методів їх дослідження⁶.

Оскільки кожна наука відрізняється своїм об'єктом і предметною стороною його вивчення, то й методи конкретних наук насамперед визначаються властивостями досліджуваних об'єктів і характером завдань їх дослідження. Сам комплекс теоретичних знань про об'єкт (чи відомостей про нього на дотеоретичному рівні) трансформується в опис прийомів пізнання цього об'єкта, тобто теорія немов «перетворюється» на метод. Л.О.Зашкільняк зазначає, що методологія історії намагається за мірками наукознавства «вибудувати певну систему понять, категорій і принципів, які повинні допомогти історичному свідомо рухатися від джерел до наукових історичних знань»⁷.

Методологія історії вивчає природу, принципи і методи історичного пізнання, створення і поширення наукових історичних знань. Вона використовує основні поняття історичної науки, які складають її теоретичний апарат. їх призначення полягає в тому, щоб організувати і систематизувати матеріал історичної науки.

Формування та розуміння предмету історії складалося одночасно з розвитком самої історії. Грецьке слово *historia* означає «розповідь про минуле, про що дізнались», у греків воно запозичене римлянами, потрапивши потім у всі європейські мови. Серед чисельних його значень найбільш поширеними стали: послідовність подій, ситуацій і процесів, які відбулися у минулому розвитку суспільства; опис, відображення цієї послідовності; об'єктивність описаних фактів та визначення причин історичних подій.

Довгий час в історичній науці йшла дискусія про час

² Yaspers K. *Smysl i naznachenie istorii* [The Origin and Goal of History], M., Respublika, 1994, P. 56.

³ Blok M. *Apologiya istorii ili remeslo istorika* [Apology of History or Historian Craft], M., Nauka, 1986, P. 28.

⁴ Tosh D. *Stremlenie k istine. Kak ovladet masterstvom istorika* [Aspiration toward Truth, How to Master Historian Art], M., Izdatelstvo «Ves Mir», 2000, P. 17.

⁵ Smolenskiy N.I. *Teoriya i metodologiya istorii* [Theory and Methodology of History], ucheb. posobie dlya stud.vyssh. ucheb. zavedeniy / N. I. Smolenskiy, M., Izdatelskiy tsentr «Akademiya», 2008, P. 17.

⁶ Dyvytys': Bisk I. Ya. *Metodologiya istorii* [Methodology of History], kurs lektsiy I. Ya. Bisk, Ivanovo, Ivan. gos. un-t, 2007, P. 13.

⁷ Zashkilnyak L. *Metodologiya istoriyi: vid davnini do suchasnosti* [Methodology of History: from Antiquity to Modernity], Lviv, Vid-tvo LNU im. I. Ya. Franka, 1999, P. 7.

виникнення історії. Результатом такої дискусії став висновок про те, що історія бере свій початок з виникнення писемності. Саме писемність «сприяє передачі ідей поколінням, часом дуже віддаленим, тобто по суті підтримує послідовність цивілізацій»⁸. К. Ясперс також був переконаний у тому, що «до історії ми відносимо весь той час, про який ми маємо документальні дані. Коли нас досягає слово, ми нібито-то відчуваємо ґрунт під ногами»⁹. Але відомо, що інтерес людства до власної історії виник задовго до появи писемності. Історичні уявлення відобразились в епосі, міфах, сказаннях. З появою державних форм влади посилювались потреби в історичних знаннях, а з виникненням писемності з'явилась можливість для їх поступового накопичення.

Можна спробувати прослідкувати певні зразки історичних досліджень, які панували в різні епохи. У центрі таких досліджень була мета, заради якої взагалі слід вивчати минуле. Але мета залежала від того, що вважали об'єктом і предметом дослідження. Уже найперші спостереження свідчать, що уявлення про предмет змінювались під впливом нових здобутків людства. Протягом тривалого часу історіографи здебільшого турбувались про детальний опис минулих подій, сподіваючись на об'єктивність і неупередженість своїх писань. Предметом аналізу істориків і філософів ще з часів античності були окремі аспекти історіописання.

Колискою історичної науки як самостійної дисципліни є Стародавня Греція. Геродот під терміном «історія» розумів письмову розповідь про минуле. Він є автором першого повномасштабного історичного трактату – «Історії». Геродот компанував історичний матеріал навколо єдиної теми, яка відносилась до недавнього минулого. Історичний метод Геродота в найбільш достовірній частині його «Історій» зводився до опису очевидців подій, які його цікавили, тобто до свого роду «розслідування» того, як все насправді було. Інакше кажучи, історія для Геродота – це, свого роду, емпіричне дослідження минулого, визначення предмету його історії – фіксація дійсних фактів і подій, хоча в його «Історіях» ми бачимо спроби встановити причинно-наслідкові зв'язки між подіями, а також критично підходити до історичних повідомлень, які були розвинуті значно пізніше.

Історія у розумінні античних греків була головним чином політичною – історією держави, історією військових і державних діячів. Римська історіографія продовжувала традиції грецької, розвинувши передусім виховну функцію історії, яка повинна була давати приклади поведінки для всіх, хто прагнув брати участь у державному житті. Історики Риму ставили за мету не стільки дослідження причинно-наслідкових зв'язків подій, скільки вирішення літературних завдань в історичних описах¹⁰.

Середньовічні автори успадкували від античних схильність до моралізаторства, посилене біблійною традицією. Історія, за їх думкою, розвивається у відповідності до Божественного промислу: створення світу, народження Христа, його смерть і вознесіння, страшний суд. Християнська теологія принесла в історіографію дві

важливі методологічні ідеї: ідею незворотності часу та ідею розвитку. Головний догмат християнства – провіденціалізм став абсолютною методологічною вказівкою для істориків, які повинні були узгоджувати свої історичні описи із Святим Письмом. На зміну античному інди-відуалізму прийшов християнський універсалізм: усі люди Землі, незалежно від рас і вірувань, підпорядковані єдиному Божественному Провидінню. вносячи значну частку моралізаторства.

Як правило, історію найчастіше писали з якимось наміром, враховуючи інтереси династій, прагнення правителів, міжусобиці. «Дуже часто історики писали про минуле з позицій своїх станових, групових, династичних інтересів. Задовільняючи потреби в політичній мудрості, історики призначали свої твори представникам влади»¹¹. Але наприкінці середньовіччя значно помітно спостерігається зацікавленість роботою самого історика. Серед питань, які виникли у зв'язку з цим, на перший план вийшли проблеми історичної правди, що ставили вимогу критичного підходу до джерел.

Таким чином, в античні часи та в період середньовіччя історія існувала як знання про минуле, але науки історії ще не було. Завдання її зводилось до переказу подій без аналізу з'ясування сутності подій, моралізаторство було дуже спрощене, але на відміну від циклічних уявлень античності, середньовічна думка стверджувала прогрес людського роду.

Ситуація починає суттєво змінюватися з настанням епохи Відродження (XIV ст.), коли в предметне коло історії поступово включається людина на принципах ренесансного гуманізму і антропоцентризму. Зокрема, гуманісти утверджували ідею про значні творчі можливості людини та її високе призначення в цьому світі. Змінювалась система мислення – вона стала більш антропоцентричною. Великою популярністю користувались історичні книги, які розглядалися різноманітним літературі і тому їх необхідно було вивчати з метою формування у собі моральних і політичних принципів. Починає зароджуватися інтерес до предмету історії: одні історики вважали, що історія дає готові «зразки» і «уроки», тому необхідно лише точно їх описати, а інші ж були переконані в необхідності інтерпретувати минуле і вчитися на ньому.

XVII століття – це століття першої Наукової революції, раціоналізації природи: здійснені відкриття в математиці, фізиці, астрономії, медицині, хімії, ботаніці. Формувався своєрідний природничий погляд на світ, за яким вивчення тих чи інших явищ передбачав пошук їх «природної основи». Науки про природу формували нові категорії мислення – прогрес, закономірність, причинність, індивідуальність. Найбільш складні явища життя раціоналісти XVIII століття поясняли можливостями людської думки, вважаючи, що в основі своєї людська природа розумна і добра.

У XVII ст. історики вперше відокремились від представників інших професій. У цей час мало хто цікавився конкретною історією, яка за стилем залишалась розповідною. Але істориків цього періоду вже більше не задовільняли ні методи дослідження, ні способи викла-

⁸ Blok M. Apologiya istorii ili remeslo istorika [Apology of History or Historian Craft], M., Nauka, 1986, P. 27.

⁹ Yaspers K. Smysl i naznachenie istorii [The Origin and Goal of History], M., Respublika, 1994, P. 54.

¹⁰ Lapteva M.P. Teoriya i metodologiya istorii [Theory and Methodology of History], kurs lektiy, M.P. Lapteva, Perm. gos. un-t, Perm, 2006, P. 31.

¹¹ Kosmina V.G. Problemi metodologiyi tsivilizatsiynogo analizu istorichnogo protsesu: monografiya, [The Problem of Methodology Civilization Analysis of Historical Process], Zaporizhzhya, Zaporizkiy natsionalniy universitet, 2011, P. 42.

дання знань, тим більше, що накопичення знань розширило уявлення про людину та її історію.

Виникло прагнення перетворити історію в таку саму раціональну науку, якою було природознавство, за зразком логіки, математики і фізики.

Саме у цьому напрямку йшов процес пошуку або уточнення предмету історичного пізнання. Активність проявили історики-просвітителі. Розглядаючи історію одноманітною і однаковою, більшість з них вважали предметом та об'єктом історичного вивчення людину в процесі її морального вдосконалення. Просвітителі не враховували того, що закони історії по-різному проявляються в різні історичні епохи, що кожній епосі властиві свої, особливі закономірності. Оскільки середньовіччя заперечувало домінуючу раціональність в розумінні оточуючого світу, просвітителі вважали середні віки провалом в історії. Такий підхід заперечував історизм, тобто розуміння місця кожної епохи в історичному розвитку людства.

У XVIII столітті активно відшуковуючи предмет історії, вчені намагались утвердити історію як науку на зразок природничим, але всі ці намагання закінчувались невдачею.

XIX століття поза всякими сумнівами стало «золотим століттям історичної науки», часом, коли вона святкувала народження численних академічних закладів, друкованих історичних видань. Більш того, історія стала дуже поважною наукою, її називали «царицею наук» і вона поступово перетворюється у галузь професійної діяльності. Разом з тим у цьому ж столітті виник так званий «антиісторичний скепсис»: деякі представники методології історії почали сумніватися в можливостях адекватного осягнення історією минулого, більш того, почали доводити, ніби-то історія взагалі не є наукою і почали класифікувати науки не за їх предметом, а за методом. У цей період проблема доказу науковості історії стала особливо гострою. Відмова ж від традиційної особово-орієнтованої, «династичної» історії й перенесення центру уваги на дослідження життя широких верств населення вимагало обґрунтування проблеми взаємозв'язку предмету історії, її об'єкту та суб'єкту. В Європі прогрес науки набув соціального та історичного характеру, тобто зміни феноменів залежно від стану суспільства.

У середині XIX ст. виникли два нових напрями теоретичного осмислення минулого, які дуже вплинули на розвиток історичних досліджень: позитивізм і марксизм.

Ще на початку XIX ст. О. Конт започатковує «позитивну філософію», головним питанням якої стає відмова від абстрактних глумачень суспільства, створення позитивної соціальної теорії, такої ж доказової та загальнозначущої, як і природничі теорії. Він обґрунтував необхідність наукового підходу до вивчення суспільства, пізнання законів суспільного розвитку і практичного використання досягнень науки для здійснення соціальних реформ. Історичний процес у поданні Конта виглядає механічним прогресивним прямолінійним рухом, а історичні закони - аналогами законів фізики. По суті, О. Конт одним із перших намагався сформувати системний підхід до вивчення суспільства, а історія по-

винна була, за його думкою, стати частиною «позитивної» науки: вона повинна постачати отримані з історичних джерел конкретні факти, а займатись впорядкуванням історичних фактів, «очищенням» від суб'єктивних нашарувань і встановленням «закономірних» зв'язків між явищами має займатись теоретична наука «соціологія» («соціальна фізика»), застосовуючи методи природничих наук. «Взагалі такий підхід відповідав канону класичної науки з її оперуванням простими системами, підпорядкованістю останніх лінійному (механістичному, або лапласівському) детермінізму»¹².

Ідеї позитивізму мали величезний вплив на історіографію, змусивши дослідників звернутись до вивчення конкретних соціально-альних механізмів, відкинути ірраціональні моменти людської діяльності.

Спроба встановити закони соціального розвитку була здійснена К. Марксом на основі «матеріалістичного» бачення історії. Для історичної науки нові пізнавальні можливості відкривала й категорія «суспільно-економічна формація». Це була спроба подати суспільство як систему. Оскільки в ній усі складники подавалися пов'язаними між собою, то ставало можливим досліджувати його різнобічно (цілісна структура, окремі елементи, зв'язки між елементами тощо), а історію аналізувати як системний процес суспільного розвитку з відповідним поділом останнього на етапи (стадії, або формації) та пошуком його першопричин (розвиток продуктивних сил) і рушійних сил (класова боротьба). Методологічною новацією К. Маркса було «відкриття» особливої ролі економічного базису суспільства¹³. Формулювався «універсальний закон» всесвітньої історії – закон зміни соціально-економічних формацій під впливом невпинного й об'єктивного розвитку продуктивних сил; декларувалась розвиток людства як безперервний поступовий прогресивно-формаційний процес. Саме така закономірність розвитку людства повинна стати предметом історичного вивчення.

Безперечно, найсильнішою стороною вчення К. Маркса був його діалектичний метод, на основі якого він намагався вибудувати цілісний історичний процес, поєднавши діалектично й закономірно минуле, теперішнє й майбутнє людства. Це була спроба (скажімо, достатньо вдалою) сформулювати єдину історичну закономірність на основі суспільно-економічних відносин, яка була покладена в основу марксистської методології історії. Але в історичних науках проблема дотримання вимог діалектики як методології досліджень постає значно гостріше, ніж у соціально-гуманітарних чи природничих. Це зумовлено особливістю історичної науки, адже, на відміну від природничих наук, вона дає об'єктивно-суб'єктивні знання. Отож, виникає спокуса вкласти в істину власні вподобання. Якщо істинність природничих знань спирається на експериментальну доказовість, то історична наука є оберненою у минуле, що унеможливає емпіричне відтворення подій.

Позитивізм і марксизм не вичерпували підходів в історіографії другої половини XIX ст. Найбільш відчутний вклад в теорію історії внесли німецькі та французькі вчені. Німецькі історики-романтики спиралась на кла-

¹² Kosmina V.G. Problemi metodologiyi tsivilizatsiyogo analizu istorichnogo protsesu. Monografiya [The Problem of Methodology Civilization Analysis of Historical Process. Monograph], Zaporizhzhya, Zaporizkiy natsionalniy universitet, 2011, P. 66.

¹³ Ibidem, P. 60.

сичну філософію, застосовуючи її здобутки для своєрідного трактування минулого. У Німеччині виникає методологія як теоретична і навчальна дисципліна. Перші кроки у цьому напрямку були зроблені професором Геттінгського університету Г. Г. Гервінусом, який у 1837 р. опублікував свої лекції. Ключовим значенням для вченого мала ідея статусу історії як науки.

Видатними теоретиками історії були також Леопольд Ранке та Йоганн Густав Дройзен. Внесок Ранке був особливо відчутним у методологію джерелознавства, його часто називають «батьком історичної критики». Він вимагав ретельної реконструкції змінюваних у часі історичних явищ, причому лише на основі фактів, отриманих із критичної інтерпретації джерел. Ранке вважав, що основною метою історика – співпереживання минулого. Він був автором знаменитої фрази, що історію треба писати «так, як це відбувалось насправді». Проте дуже часто історик обмежувався тільки політичними і дипломатичними подіями, зводячи історію до ідеологічних засад.

Відомий німецький історик І.Г. Дройзен виклав свої погляди на предмет і завдання методології історії. Його лекції – перша в історичній науці спроба викладу методологічних проблем. В них були сформульовані головні принципи методології історії як теоретичної дисципліни, яка обґрунтовувала науковість історії й місце її серед інших наук. Після нього нова дисципліна швидко розвинулася зусиллями вчених різних країн.

Наприкінці XIX ст. французькі історики Ш.-В. Ланглюа і Ш. Сеньобос запропонували своє розуміння історії як науки та її предмету, функцій і завдань. Стержнем їх методологічних поглядів було обґрунтування самостійного статусу історії в порівнянні з мистецтвом (в минулі часи історію дуже часто розглядали як галузь мистецтва), з одного боку, і природознавством – з іншого. На громаджені теоретичні уявлення про пізнавальні зусилля істориків відрізнялись значною різноманітністю. Проте більшість цих уявлень обертались навколо метафізичного підходу, згідно з яким дослідник ніби копіює минулу реальність. Тому ще у XIX ст. ряд філософів (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше) піддавали сумніву здатність істориків отримати достовірні і об'єктивні знання про минуле, а тим самим і можливість існування науки історії.

Слід відзначити, що норми, які сформувалися в XIX ст., багато в чому збереглися і в сучасній, значно більш зрілій, історичній науці. Не останню роль у цьому відіграє сама специфіка історичного знання. Виступаючи формою соціальної пам'яті, воно ніколи не втрапить самостійного значення й на власне емпіричному, тобто нетеоретизованому, рівні¹⁴.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. відбулась справжня революція у науковому пізнанні світу. У процес пізнання було включено «суб'єкта пізнання» - тобто дослідника. Це призвело до зміни розуміння предмету наукового вивчення — ним стала не об'єктивна реальність у чистому вигляді, а лише окремі, доступний їй зріз і тільки у взаємодії із засобами дослідження. Наслідком стало зміщення уваги до аналізу не реальних, а гіпотетичних процесів чи явищ. У зв'язку з цим прискоро-

рився процес формалізації об'єктів вивчення. У всій історичній науці відбувся перехід від дослідження переважно політичних подій до вивчення людини минулого. Звідси – предметом вивчення стає людина, її душа, свідомість, дух. Спроба охопити в аналізі всі сфери суспільного життя загалом відповідала вимогам неklasичної раціональності. Хоча в ролі об'єкта аналізу історичного процесу виступав суб'єкт, проте визнавалась і відмінність між ним та суб'єктом-дослідником. Саме присутність людини в історії не в якості пасивного продукту середовища та обставин, а в якості суб'єкта, робить історичний процес багатоваріантним і нелінійним.

В 1929 році Марк Блок і Люсьєн Февр почали видавництво журналу «Аннали економічної та соціальної історії», навколо якого склалася школа «Анналів». Під впливом цієї школи в методології історії виникли нові напрямки, як тотальна історія, мікросторія, історія ментальностей. Були закладені основи відтворення цілісної історії людини в суспільстві, людини як соціального організму, а отже, і вивчення певного аспекту соціальної дійсності, яке орієнтувалося на дослідження більш складного цілого — соціальної структури. «Предметом історії є людина. Скажемо точніше... «люди у часі»... Історичний феномен ніколи не може бути пояснений поза його часу», - писав М. Блок¹⁵.

Очевидно, що таке завдання можливо було здійснити лише на основі широкого міждисциплінарного підходу, з використанням досягнень інших наук про людину — антропології, соціології, психології, демографії, географії, біології, лінгвістики, історії мистецтва і літератури. Історія повинна вивчати усе, але, що найголовніше, кожна історія повинна писатися «професійно», з дотриманням предметного поля історичного дослідження всіх сфер діяльності людини тієї чи іншої епохи з використанням суворих наукових методів. Л. Зашкільняк у своїй монографії «Методологія історії» справедливо зауважив, що «з цього руху у 60-70-х роках виникло декілька впливових історичних напрямків, які зблизили історію з іншими науками, але віддалили від самої... історії, поставили під сумнів сам термін «історична наука», замінивши його «історичними науками»¹⁶. У повоєнні роки прикладом міждисциплінарного підходу й багатоаспектного розгляду історії стала праця визнаного лідера другого покоління (50-х-70-х рр. XX ст.) школи «Анналів» Ф. Броделя «Середземномор'я і середземноморський світ в епоху Філіппа II». В цій праці він намагався розширити предметні рамки дослідження шляхом реконструкції суспільства минулого в цілісності й багатоаспектності. Центром і змістом всього історичного і соціального розвитку ставиться людина, яка є творцем і продуктом соціальної системи, в межах якої складаються економічні, політичні, культурні, релігійні та інші стосунки між людьми, що характеризуються різними рівнями (регіональними, державними, етнічними, груповими тощо). Історик намагався центр тяжіння перенести з окремих особистостей на соціальні структури. Кінцевою метою Ф.Броделя було створення, як він її називав, «тотальної (глобальної) історії» і основним предметом історичного пізнання - це життя людей у всій багатоманітності¹⁷.

¹⁴ Ibidem, P.14.

¹⁵ Blok M. Apology of History or Historian Craft, M., Nauka, 1986, P. 10, 11, 15.

¹⁶ Zashkilnyak L. Metodologiya istoriyi:vid davnini do suchasnosti [Methodology of History: from Antiquity to Modernity], Lviv, Vid-tvo LNU im. I. Ya. Franka, 1999, P. 201.

¹⁷ Bisk I. Ya. Metodologiya istorii [Methodology of History]:kurs lektsiy, Ivanovo, Ivan. gos. un-t, 2007, P. 160-161.

Досвід Броделя дозволяє зробити висновок: для того, щоб в дослідженнях інтегрувати предметне поле, «необхідно звузити географічні межі дослідження. Тому через всю парадоксальність такого твердження «тотальна історія» на практиці означає локальну історію».

Але в останні роки історія відповідної території все більше починає захоплювати професійних вчених, які намагаються відійти від традиційної спеціалізації, а історики школи «Анналів» першими звернулись до локальної історії нового типу. Цей процес пов'язують з представником французької школи «Анналі» Жаком Ле Гоффом, який вважав, що розширення предмету і методів пізнання створює «нову історію» з рисами суворой наукової дисципліни.

Третє покоління Школи пов'язують з дискусією щодо методологічних засад історичного пізнання, яка розгорнулася в середині 80-х років серед представників Школи. Базові принципи нової парадигми – «другої» соціальної історії були сформовані в середині 1990-х років в результаті плідного співробітництва ведучих представників італійської школи мікроісторії та французьких істориків, які згурпувалися навколо журналу «Анналі».

Зародившись на початку ХХ ст., нова соціально-структурна історія з її авангардом - школою «Анналів», домінувала у світовій історичній науці майже століття. Вона радикально розширила дослідницьку проблематику, обумовила появу нових методів аж до математичних і в деякій мірі наблизила історичну науку до заповітного ідеалу – з'ясування закономірностей історичного розвитку, а це означає - предмету історії.

У 60-х роках з новою концепцією науки виступила «історична школа» (Т. Кун, С. Тулмін, П. Фейєрабенд та ін.). Її прихильники показали, що усі критерії науковості (об'єктивності, істинності) не мають універсального характеру, а залежать від історично змінної парадигми. Провідну роль у науковому пізнанні відіграє суб'єкт (вчений). Історики і частина теоретиків історії відмовились від синтетичних уявлень про минуле, зосередились на вдосконаленні методичного апарату для вивчення окремих сторін життя суспільств — економіки, соціальних відносин, суспільних рухів, етнічних процесів тощо

Висновки. Стрімкий розвиток наук в ХХ і ХХІ ст. обумовив необхідність їх розчленування, подрібнення, викликало центробіжну тенденцію. Такі процеси захопили й історію: вони в значній мірі обумовили складність структури її предмету, яка постійно зростає в міру розширення пізнавальних можливостей історії. З авансцени все більше зникає цілісне уявлення про історичний процес, про зміст і характер змін, які відбуваються у сучасному світі. З існуючих у ХХ ст. історичних теорій тільки «Школа «Анналів» і марксистки робили намагання показати синтезуючі процеси історії людства.

Таким чином, сучасні історики ще у неповній мірі

скористалися можливостями багатоманітних підходів до вивчення історії: над ними, як і раніше, тяжіє уявлення про наявність однієї єдиної вірної теорії, хоча зараз є широкі можливості вільного вибору методологічних орієнтацій.

Bezarova H. The problem of subject and object in the methodology of history. In historical science, unlike the humanities, has no single methodology. Methodology of history is a complex on the content and forms of expression formation, characterized by various, sometimes conflicting approaches to the study of history.

The first task of the methodology of history is the establishment of principles of "organization" of the material, its objective selection and understanding, and the basis of these principles is to determine the cognitive categories of subject and object of study. On the subject of research the very understanding of history depends, the choice of research methods and as a result, the establishment of historical truth. Any science is peculiar in its own subject of study, which is defined by its independence, uniqueness and peculiarities of a science; it differs from other systems of knowledge. But today in history this is a problem due to the fact that the historical discipline itself is not united, but rather broken up into many different directions.

Considering the subject of a separate science, it should be borne in mind as science in general and its field of study that define themselves as its object (the object). Therefore, the theoretical position of the historian is largely determined by his own choice and independent creative development, depending on the current level of knowledge and the nature of the social environment. In other words, the very subject of science is a phenomenon caused by the historical stage of science that the quantitative side is characterized by accumulated empirical material, and of quality is the totality and the degree of elaboration of theoretical generalizations (theories, hypotheses, concepts, etc.) and the level of development methodology.

Key words: methodology, methodology of history, subject of study, object of study, research methods, law, historiography.

Безарова Галина – старший викладач кафедри психології та філософії ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет». Коло наукових інтересів: філософські проблеми східної традиційної медицини; релігійно-філософські питання; методологічні проблеми історії; характеристики інформаційного суспільства. Автор 72 статей, 1-го навчально-методичного посібника «Релігієзнавство», співавтор національного підручника з історії України, співавтор 2-х монографій.

Bezarova Galina - Senior lecturer of the Psychology and philosophy Dept in Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University». Research interests: philosophical problems of traditional oriental medicine; religious and philosophical issues; methodological problems of history; the characteristics of the information society. The author of 72 articles, the 1st of a manual in Ukraine "The Religion", co-author of the national textbook on the history of Ukraine, co-author of 2 monographs.

Received: 21. 03. 2017

Advance Access Published: April, 2017

© G. Bezarova, 2017

¹⁸ Zashkilnyak L. Metodologiya istoriyi:vid davnini do suchasnosti [Methodology of History: from Antiquity to Modernity], Lviv, Vid-tvo LNU im. I. Ya. Franka, 1999, P. 198.

¹⁹ Tosh D. Stremlenie k istine. Kak ovladet masterstvom istorika [Aspiration toward Truth. How to Master Historian Art], M., Izdatelstvo «Ves Mir», 2000, P. 71.

²⁰ Zashkilnyak L. Metodologiya istoriyi:vid davnini do suchasnosti [Methodology of History: from Antiquity to Modernity], Lviv, Vid-tvo LNU im. I. Ya. Franka, 1999, P. 201

²¹ Mogilnitskiy B.G. Metodologiya istorii v sisteme universitetskogo obrazovaniya [Methodology of History in Terms of University Education], B.G. Mogilnitskiy, Novaya i Noveyshaya istoriya, 2003, № 6, P. 4.

²² Zashkilnyak L. Metodologiya istoriyi:vid davnini do suchasnosti [Methodology of History: from Antiquity to Modernity], Lviv, Vid-tvo LNU im. I. Ya. Franka, 1999, P. 7.